

Дяченко О. В.

ПРО ДАТУВАННЯ ОДНІЄЇ З ГРУП САРМАТСЬКИХ ПОХОВАНЬ З ЛЮСТЕРКАМИ У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І

У статті проаналізовано групи сарматських поховань II ст. до н. е. - середини II ст. н. е. з круглими, плоскими, неорнаментованими люстерками на території Північного Причорномор'я. На основі порівняльного аналізу комплексів II-I ст. до н. е. та I — середини II ст. н. е. виділено три варіанти відповідних пам'яток, що мають більш вузьку дату.

Значну частину сарматських пам'яток II ст. до н. е. - середини II ст. н. е. у Північному Причорномор'ї становлять поховання з люстерками. Варто зауважити, що ці речі у сарматів, як і у багатьох інших народів, використовувалися не тільки у побуті, а й наділялися певним сакральним змістом [1]. Таке розуміння люстерок дає змогу розглядати їх поряд з іншими предметами культу, керамічним комплексом та деталями поховального обряду як більш-менш чіткі етнічні індикатори. Екстраполяція ж відомостей античних авторів щодо етнополітичної історії сарматів на археологічний матеріал дає можливість звизити датування цілого ряду досліджуваних пам'яток регіону.

Досить плідна робота в цьому напрямі була проведена О. В. Симоненком, який, переконливо довівши відповідність люстерок деяких типів похованням носіїв східного імпульсу сарматської культури (аорси та алани), звизит датування комплексів із великими дисковидними виробами з валиком по краю диска, умбоном у центрі та боковою ручкою-штирем та люстерок-підвісок із боковою петелькою-шишечкою до середини I - середини II ст. н. е. [2]. Не можна також не відзначити ґрунтовні праці А. С. Скрипкина [3], В. К. Гугуєва та М. Ю. Трейстера [4], а також О. В. Симоненка [5], в яких розглянуто дати потрапляння китайських (ханських) виробів досліджуваної категорії у сарматське середовище та появи там місцевих реплік (в останній праці також проаналізовано «бактрійські» речі).

Однак, незважаючи на велику кількість літератури, присвяченої як люстеркам, так і виділенню окремих груп племен у сарматській культурно-історичній спільності, поза увагою дослідників залишились комплекси із круглими, плоскими, неорнаментованими виробами, найбільш поширеними в нашому регіоні. Аналіз таких пам'яток і є метою пропонованої публікації.

Однією з особливостей люстерок досліджуваного типу є те, що перед покладанням в могили їх часто навмисне псували, розбивали, іноді залишали тільки фрагменти. В літературі таку обрядовість, як правило, пов'язують із розумінням люстерок як речей, що відбивають душу померлого.

Так, у пам'ятках ранньосарматського періоду (II-I ст. до н. е.) було знайдено три екземпляри розбитих люстерок (рис. 1, а), три - фрагментовані (рис. 1, б), лише один - цілий (рис. 1, в). До останнього випадку ми ще повернемося нижче. Дещо інша ситуація простежується в пам'ятках середньосарматського періоду (I - середина II ст. н. е.) (рис. 1, г—е): тут більше третини знайдених люстерок цілі (зауважимо, що кілька екземплярів неналежним чином описані у звітах та науковій літературі, відсутні ілюстрації. Це особливо стосується дореволюційних видань). За спостереженням А. С. Скрипкина, обряд покладення цілих люстер в могили з'являється в Азіатській Сарматії у I ст. н. е. [6]. Появу ж цієї інновації у Північному Причорномор'ї, очевидно, слід пов'язувати з поширенням східного населення (аорсів та алан) у середині - другій половині I ст.

Найбільш ранні цілі екземпляри в цьому регіоні походять з Усть-Кам'янського могильника, дослідженого Є. В. Махно [7] та В. І. Костенком [8] (зауважимо, що і в цьому могильнику з яскравими східними рисами частина знайдених круглих, плоских, неорнаментованих люстер навмисно пошкоджена).

Цікавий єдиний цілий екземпляр із комплексів ранньосарматського періоду. Він є, скоріше, винятком, який підтверджує правило, адже географічне розташування пам'ятки (с. Новолуганське Артемівського р-ну Донецької обл., курган 1, поховання 1 [9]) дає змогу відносити її до найзахіднішого ареалу сарматських поховань східного масиву (Подоння та Прикубання), де такі

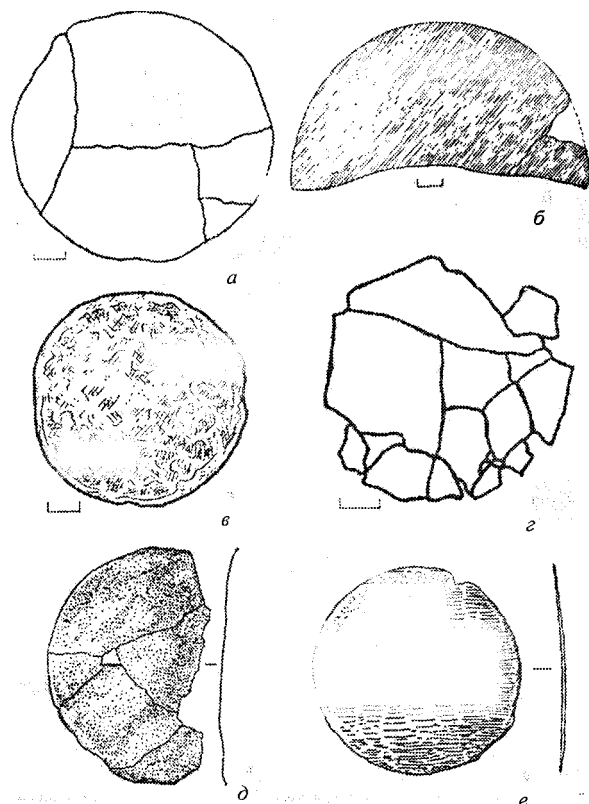

Рис. 1. Круглі, плоскі, неорнаментовані люстерка із сарматських поховань у Північному Причорномор'ї: а-в - із пам'яток II-I ст. до н. е.; з-е - із пам'яток I - середини II ст. н. е.

речі іноді трапляються і в пам'ятках, залишених цими номадами до рубежу ер (поховання III-I ст. до н. е.).

Розглядати люстерка, як і будь-яку іншу категорію речей, неможливо поза контекстом комплексів, де вони були знайдені. Надзвичайно цікаво було проаналізувати розташування виробів у могилах та місце люстер серед інших категорій супутнього начиння, враховуючи розвиток поховального обряду після імпульсу населення зі Сходу на територію Північного Причорномор'я.

У комплексах II-I ст. до н. е. вироби досліджуваного типу були знайдені переважно біля верхньої частини кістяка, а в 12 із 60 (20 %) поховань I - середини II ст. н. е. - біля ніг. Останній варіант розташування люстерок у могилах репрезентований такою кількістю аналогій в Азіатській Сарматії, що навіть не потребує їх наведення. Отже, виникнення такої традиції у поховальному обряді сарматів Північного Причорномор'я також можна пов'язати із появою східного населення.

Ще однією відмінністю між ранньо- та серед-

ньосарматськими пам'ятками є наявність у них люстерок та курильниць одночасно. У комплексах II-I ст. до н. е. ця категорія ритуального посуду зустрінуто лише великими дископодібними виробами з валиком по краю диска та боковою ручкою-штирем, причому, знову ж таки, у найзахідніших пам'ятках сарматів Подоння та Прикубання [10]. Натомість, 10 із 60 поховань (16,6 %) I - середини II ст. н. е. містять і курильниці (іноді парні), і круглі, плоскі, неорнаментовані люстерка. Як і в попередніх випадках, нові деталі поховального обряду у сарматів Північного Причорномор'я мають чисельні аналогії в Азіатській Сарматії.

Таким чином, розглянувши інновації у поховальному обряді сарматів Північного Причорномор'я, що з'являються тут після приходу аорсів та алан зі Сходу, серед поховань, де є круглі, плоскі, неорнаментовані люстерки, можна виділити три варіанти. Це:

- комплекси, де є цілі вироби цього типу;
- комплекси, де такі люстерка знайдені біля нижньої частини кістяка;
- комплекси, де є і люстерки, і курильниці.

Такі поховання датуються другою половиною I - серединою II ст. н. е. Ряд таких комплексів у Середньому Подніпров'ї та Північно-Західному Причорномор'ї мають ще вужче датування: кінець I - середина II ст. Таке датування пам'яток у цих регіонах на матеріалі люстерок підтверджується датами намистин деяких типів у Середньому Подніпров'ї та провінційно-римських фібул у Північно-Західному Причорномор'ї.

Автор все ж не схильний розглядати виділені вище деталі поховального обряду як чіткі етнічні індикатори, адже, очевидно, внаслідок певної спорідненості між різними племінними об'єднаннями в сарматській культурно-історичній спільності місцеві номади - язиги та роксолани (принаймні їх частина) сприйняли згадані обряди мігрантів, що досить чітко простежується на археологічному матеріалі.

Варто зазначити, що кардинальні зміни у поховальному обряді та матеріальній культурі сарматів Північного Причорномор'я після імпульсу населення зі Сходу в середині - другій половині I ст. н. е. залишають відкритим питання про виділення пам'яток першої половини I ст. як перехідного етапу між ранньо- та середньосарматським періодами.

1. Хазаіов А. М. Генезис сарматских бронзовых зеркал II SA.- 1964.- № 4.- С. 89-96.

2. Спмоненко А. В. Сарматы Северного Причерноморья: хронология, периодизация и этнополитическая история: Дис. ... д-ра ист. наук.- К., 1999.- С. 150-152.

3. Скрипкин А. С. Азиатская Сарматия.- Саратов, 1990.- С. 154-155.

4. Гузев В. К., Трейстер М. Ю. Ханские зеркала и подражания им на территории Юга Восточной Европы // SA.- 1995,-№ 1.-С. 143-156.

5. *Симоненко А. В.* Китайские и «бактрийские» зеркала у сарматов Северного Причерноморья // Музейні читання.-К., 2000.-С. 136-144.
6. *Скрипкин А. С.* Вказ. праця.-С. 215.
7. *Махно Є. В.* Розкопки пам'яток епохи бронзи та сарматського часу в с Усть-Кам'янка // АП УРСР, 1960.— Т. IX.- С 14-38.
8. *Костенко В. И.* Сарматы в Нижнем Поднепровье (по материалам Усть-Каменского могильника).- Днепропетровск, 1993.
9. *Шаповалов Т. О.* Сарматські поховання поблизу с. Новолуганське // Археологія.- 1973.- № 8.- С.83-85.
10. *Дяченко О. В.* Деякі особливості ранньосарматських поховань з люстерками у Північному Причорномор'ї // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали та дослідження.- Одеса, 2002.- Т. 3.- С 120.

O. Dyachenko

THE DATING OF ONE OF THE GROUP OF SARMATIAN GRAVES
WITH MIRRORS NEAR THE NORTH BLACK SEA

This article is devoted to Sarmatian graves with round, flat mirrors by the II age B. C. - middle of the II age A. D. in the North Pontific region. Three groups of such graves are date by the middle of the I - second half of the II ages A. D.